

BİREYLEŞME İLKESİ

Turgut Özgüney

Thomas Aquinas (1225-1274) bireyleşme ilkesi olarak maddeyi (*materia*) göstermiş, varlık bakımından değil bilme bakımından önemine değinmiştir. Bireyleşme, belli bir türe ilişkin özelliklerin o tür içinde yer alan bireylerde tek kendilerini gösterme sürecidir. Bireysellik ise bu sürecin bir sonucu olarak görülebilir. Aquinas bireyleşme sorununu Boethius üzerinden irdelemiştir. Boethius, Aristoteles'in kategorileri üzerinden yaptığı çalışmasında, "ilinekler" in bireyleşmelerinin töze bağlı olduğunu dile getirir. Buradaki tözden Aristoteles'in ikincil tözünü anlamamız gerekir. Boethius'a göre yaratılmış olan yapıda bir varlık (*esse*) bir de "kendinden olan şey" bulunmaktadır. Boethius'a göre bir bireysel insan, hayvansallık ve akılsallık ile birlikte kendisini öteki insanlardan ayıran (farklı kılan) ilineksel özellikleri de içerir. Boethius, varlığı üç farklı şekilde değerlendirir:

- 1- *Intellectibilla*: Bütünüyle maddeden bağımsız varoluş (bu türden varlıklar teolojinin konusudur),
- 2- *Intelligibilia*: Bedenle birleşmiş olan ruhsal varoluşlar,
- 3- *Naturalia*: Yapıları ve özellikleri, Aristoteles'in fizik biliminin konusu olan varoluşlar.

Bireyleşme konusu daha çok Ortaçağ düşünürleri tarafından ele alınmış bir sorundur. Aristoteles bireyleşme ile ilgili düşüncelerinde, ideaların töz (*ouisa*) olarak değerlendirilemeyeceğini söylemiştir. Ona göre tikel fiziksel nesnelere, oluş ve bozuluşa tâbi yapılar olduklarından, tanımın oluşumuna etkili bir şekilde katılamazlar.

Tanım tümel olanla ilgilidir. Tikeller, yani zaman ve mekâna tâbi olan yapılar değişime uğrarlar ve hiçbir zaman kendi kendileriyle aynı kalamazlar. Tümeller değişmez ve sonsuzdur. Bunun da en temel nedeni, bu tip yapıların yani tikel duyulur tözlerin oluşumlarında "madde"nin bulunmasıdır. Tanımın ortaya çıkması için maddenin dışında bir ölçünün olması gerekir. Aristoteles, bu ölçünün, Platoncu idea anlamında nesneden ayrı bir özelliğe sahip olmasının gerekli olmadığını düşünür. Ona göre adına "form" denen yapı, nesnede madde ile birlikte yer almaktadır. Madde bu form ile birlikte bizlerin algısına konu olabilecek nesnelere oluşumunda önemli bir yer tutmaktadır. Türce özdeş olan bireyleri (*atomos*) farklılaştıran şeyin, madde (*hule*) olduğunu ileri sürer.

Aquinas'a göre, bir şeyin tanımının yapılabilmesi için, o şeyin özüne sahip olunması gerekir. Başka bir deyişle, "öz" tanımda ifade edilendir. Tikel fizik nesnenin özünden, o tikel fizik nesneyi ortaya koyan bileşenlerden biri olan formu anlamamız yanlış olacaktır. Herhangi bir tikel fizik nesne ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Bir nesneyi oluşturan bir "form" ve bir de "madde"nin yanı sıra, bu nesneye ilişkin tanımı ortaya çıkartan bir de "özü" vardır. Bir nesnenin formu ile yine o nesnenin özünün bir ve aynı olduklarını düşünmek doğru değildir. Tikel fiziksel nesnedeki madde, "*materia signata*"dır (belirlenmiş madde, aktüelleştirilmiş madde, yani fizik gerçeklikte var olan) ve bu da bireyselliğin edilgin ilkesidir.

Platon, *episteme*'ye, Herakleitos'un *panta horei*'ine dayanarak sağlam bir zemin bulmaya çalışmıştır ve bu anlamda bilginin zorunlu ve tümel nesnelere söz edebilmek için, tikel fiziksel nesnedeki değişimi mutlak anlamda kabul etmesi sonucu, gerçekliği "idea"ya yüklemiştir. Böylelikle, Platon hiçbir zaman bozulmaya uğramayacak bir yapı ile olası itirazların önünü kesmeyi amaçlamıştır. Buna karşın, Aristoteles Platoncu terminolojide *logistikon* olarak değerlendirilen yapıyı, *nous poietikos* ve *nous pathetikos* şeklinde değişikliğe uğratması sonucunda, tikel fizik nesnenin, onu oluşturan kısımlarından birinin bozulmaya tâbi olmadan kalabileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır.

Formun, tikel fizik nesne içinde bir bileşen olarak maddeyle birlikte düşünülmesi, Aristotelesçi bilme süreci içinde, önemli bir basamak olarak soyutlamanın gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Thomas'a göre aklın (*intellectus*) doğrudan bir şekilde tikeli kavraması olanaksızdır. Aklın uygun nesnesi, duyulanabilir (*res sensibilis*) değil, fakat anlaşılabilir (*res intelligibilis*) olmalıdır. Anlaşılabilir, akıl tarafından bilinebilir olan, etkin aklın soyutlama aracılığıyla ürettiği şeydir.

Form ve maddeden oluşan *compositum* değişikliğe tâbidir. Thomas'a göre, bileşik olanın hareket etme yeteneği vardır ve o aynı zamanda bozulmaya da tâbidir. Bununla birlikte "oluş ve bozulmuş" birer hareket olarak değerlendirilemezler. Onlar daha çok, değişim adı altında ele alınmalıdır; çünkü hareket birbirini takip eden bir süreç iken oluş ve bozulmuş anlık değişimlerdir. Platon ve Aristoteles'te olduğu gibi Aquinas da, "*Madde hareket için gereklidir,*" demiştir. Özellikle Aquinas'ta bilginin ortaya çıkması için mutlaka olması gereken formdur ve form tikel fizik nesnenin oluşumunda önemli bir katkıya sahiptir. Ona göre maddesel gerçeklik, bilginin kalkış noktası olarak son derece önemli bir işleve sahiptir.

Aristoteles *De Anima*'da, duyulama (*aisthesis*) ve akıldan (*nous*) farklı olarak dile getirdiği imgelememin koşullarını aktarması zorunluluğunu getirir. Başka bir deyişle, imgelem de zaman ve mekânla bağlıdır; çünkü imgelemin iş görebilmesi için duyuların karşısında bulunan yapıların zaman ve mekân içinde yer alması gerekir. Bundan dolayı soyutlamayı gerçekleştiren etkin aklın (*intellectus agent*) imgeleme dönmeden, gerçekliğe ilişkin yargılarımızın ortaya çıkmasını sağlayacak yapıları oluşturması olanaksızdır. Dolayısıyla, ancak zaman ve mekân içinde yer alan nesnenin oluşumuna katkıda bulunan maddenin bu süreçteki payı en az form kadar önemlidir.

Aristoteles *Kategoriae*'da yaptığı tözler arasındaki ayrımın ilkelerini verirken, "bireyleşme ilkesi" ile "tür" arasındaki bağlantıyı incelemekte ve maddenin insanın insan olmasını sağlayan şeyler arasında hiçbir biçimde sayılamayacağını söylemektedir; çünkü insanın insan olmasını sağlayan ya da bir şeyi o şey yapmış olan şey madde değil formdur. Burada bir şeyi o şey yapmış olanı, onun bilme ile ilgisini kurarak düşünmekte yarar vardır. Başka bir deyişle, form bilmenin ilkesi olarak düşünülmelidir. (Çünkü zihin öğrenir, ruh keşfeder. Bedende bir değişim olmaz. Gelişmeler hep ruha aittir; çünkü ruhun bedene düşmesi, ruhun gelişmesi ve mükemmelleşmesi içindir; bu da ruhun düşmüşlükten kurtulması demektir.) Bunun nedeni, bireyleşme ilkesi olan maddenin kendinde bilinemez olduğu ve sadece kendisinden tümel *formula*'nın türediği form aracılığıyla bilinebildiğidir.

Tekil şeyler ortadan kalktığında, sadece tümelleri aracılığıyla bilinirler. Burada tümel yapı ile form arasındaki fark göz önünde bulundurulmalıdır; çünkü Aquinas'a göre bir nesne ancak kendi özünü bilenebilir ve yine kendi özünü bir tür ya da cins içine sokulabilir. Oysa madde, ne bir bilme ilkesidir ne de bir şeyin cins ya da türü onun aracılığıyla belirlenir. Bu belirleme, nesnenin edim halinde (*actus esendi*) olmasını sağlayan şeye bağlıdır. Bireyleşme ilkesi, bir yandan aklın uygun nesnesini belirlemede, diğer yandan da bu belirleme aracılığıyla bilme sürecinin içeriği belirlenmektedir.

Bireyleşmenin ve onun ilkesinin, bilme süreçlerinin oluşumunda göz ardı edilemeyecek bir ağırlığı bulunmaktadır. Bu iki farklı durum arasındaki etkileşimin derinliğini saptamak zordur. Birbirleri için zorunlu (*sine qua non*) koşullar ürettiklerini söylemek mümkündür. Bazı filozoflar maddeyi bireyleşme ilkesi olarak ontolojik bir bağlamda değerlendirmişlerdir. Thomas Aquinas'a göre hayat, kendisini bize iki etkinlik aracılığıyla göstermektedir. Bu etkinlikler, "bilgi" ve "hareket" olarak dile getirilmiştir. İnsana ilişkin bakış açısını ortaya koyarken, bu iki etkinliğe ve bunların birbirleriyle olan iç bağlantılarına sıkça başvurulmaktadır. Hareketin oluşabilmesi için potansiyellikten aktüelliğe doğru bir geçiş gereklidir.

Aquinas'a göre, evrende gözlenmekte olan her hareket eden şeyin bir hareket ettiricisi olduğunu söylemek gerekir. Bu geri gidiş sonsuza kadar devam edemez. Zira evrendeki tüm hareket edenleri tükettiğinizde karşınıza "Tanrı" çıkmaktadır. Tanrı'nın bütün hareket edenler gibi hareket edebilmesi için hareketin koşulu sayılan, geçişi mümkün kılan bir bileşik varlık olması gerekir. Oysa Tanrı salt aktüel bir varlıktır. O yalındır. Bu yüzden onun harekete tâbi bir varlık olması düşünülemez. Buradan hareketle, Onun zaman ve mekâna tâbi olmadığı sonucu da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

İnsan denilen bileşik varlık (*compositum*) kendi içinde madde yani "potansiyel olan" ve formdan yani "aktüel olan"dan meydana gelmiştir. Burada form insani ruh, madde de beden olarak değerlendirilmelidir. Ancak bir *compositum* olarak insanı oluşturan bu ruhun beden ile ilişkisinden dolayı, onu bir "motor" olarak değil fakat bir "animatör" olarak anlamak gerekir. İnsandaki tözsel formun yani ruhun bedene hayat veren bir etkide bulunduğunu yeterince anlatabilmek için, burada "animatör" terimi kullanılmaktadır. Bu bileşik yapıda form maddeden daha üstün bir yerde bulunmaktadır. Bu üstünlük onun kendi başına bir yetkinlik içinde bulunduğunu göstermez.

İnsandaki akılsal ruh, bedenle birleşmek konusunda büyük bir istek içindedir; çünkü insanın oluşmasını gerekli kılan şey, onun bilginin peşinde koşma isteğidir. Buradaki bilgiden, insanın çevresini oluşturan tikel fizik nesnelere bilgisini anlamak gerekir, yoksa analogi ile elde edilenleri değil. (Burada bileşik olan varlıkların değil, varoluşu bakımından yalın bir özellik sergileyen varlıkların bilgisine ulaşmak için analogiden söz edilmektedir.) Bilgiyi elde etmek bakımından yetkin bir varoluşa sahip olmayan ruhun, bu eksikliğini ortadan kaldırabilmek için bedenle birleşmesi kaçınılmazdır. Başka şekilde ifade edilebilirse, ruh, insanın eksiksiz doğası değildir ve bu yüzden insan ruhun kendisi olarak adlandırılmaz.

Thomas Aquinas, bilginin taşıyıcısı olarak insanı gösterir, ancak onun insanı Platon'ununki gibi sadece tözsel formdan oluşmaz. Ona göre insan, ruh ve bedenden oluşmuş bir

compositum'dur ve bilgiyi elde etmesi için bu bilgiyi kendisinden devşireceği tikel fizik nesne türünden bir yapıya gereksinimi vardır. Bilgiyi elde etmede veya elde etmiş olduğu bilgiyle fizik nesnelere dünyası arasındaki bağlantıyı kurmada insan, duyuları ile iş görmektedir. Zira bilmemizin ilkesi duyulardan gelmektedir. Duyular ise "şimdi ve burada" duyulanması içinde etkinlik gösterebilir. Başka bir deyişle, duyunun nesnesinin zaman ve mekân içinde yer alan bir nesne olması gerekir. İnsanî bilmenin ilk ve vazgeçilmez basamağı olarak görülen duyulamanın nesnesi "madde"dir. Böylece form, madde aracılığıyla bireyleşir.

Aristoteles, bireyi "bu madde içindeki şöyle bir form" olarak tanımlamaktadır; onu formca özdeş olan kalıpların içindeki farklılığı meydana getirmesi bakımından maddeye bağlamaktadır. Aristoteles'e göre "birey bölünemez olandır"; bu yüzden de onun bireysel *prote ousia* (birincil töz veya sadece töz) olarak değerlendirilmesi gerekir. Buradaki bölünmezlik anlatımı, cins, tür, birey ilişkisinde anlamlı bir hale gelir. İnsan kendisinden sonra gelecek bir türe cinslik yapacak konumda değildir. Bir tür olarak o, ancak tek tek bireylerin üstünde yer alabilir. Birey kendisinden sonra pek çok bireye bölünebileceği ve her bir kısmında birey adını alabileceği bir potansiyel duruma sahip değildir; çünkü insan, kısımlarına ayrıldığında artık bir insan değildir.

Aquinas'a göre, madde (buradaki anlatımıyla *materia prima*) kendisine "form"u olarak yetkinleşebilir. Form da maddeyle birleşerek kendince yetkinleşecektir. Maddenin yetkinleşmesi onun *materia non signata*'dan *materia signata*'ya geçmesi anlamına gelmektedir. Formun bireyleşmesini sağlayarak ona aynı tür içinde çoğalma olanağı veren işte bu türden bir maddedir. Bu madde, form aracılığıyla duysal algının konusu haline gelebilecek nesnelere ortaya çıkmasına katkıda bulunmaktadır. Bu şekilde, bir bireyi diğerinden ayıran farklı öz niteliklerin taşıyıcısı olarak madde, formu bireyleştirirken, form da maddeye bir tür bireysellik kazandırmaktadır. Madde, cinslerin farklılığını oluşturan olarak ortaya çıkar, aynı zamanda "madde bilinemezdir".

Maddenin kendi başına bilinemezliğinden sıyrılması için analogiye başvurulması gerekir. Misal olarak, Tanrı salt aktüel varlık (yalın varlık) olduğundan, ona ilişkin bilgiye ancak analogi yoluyla ulaşılabilir. Başka bir deyişle, Tanrı'nın imgesi olmadığından, ona ilişkin herhangi bir bilgiye doğrudan doğruya, duyularımız aracılığıyla ulaşmamız imkânsızdır. Herhangi bir imgelem (*imaginatio*) üzerine düşmesi için o varlığın bir *compositum* olması, yani özünün varoluşundan farklı olması gerekmektedir. Bir *compositum* ise kendi başına ne salt aktüel ne de salt potansiyeldir. Salt potansiyel yapısıyla salt aktüel olan Tanrı'nın karşısına konulan madde de sadece analogi yoluyla bilinebilir. İlk maddenin (*materia prima* veya *prote hule*) analogi yolu dışında bilinebilmesi, insanın kendi dışındaki gerçekliği kavraması bakımından son derece önemlidir.

Maddenin insanın duysal algısına konu olabilmesi, yani tikel fizik nesne olabilmesi için edimsel varoluşa sahip olması gerekir. Madde ancak edimsel varoluş aracılığıyla geçişi olanaklı kılacak ve algının konusu haline gelecektir. Şimdi algının konusu olmak demek, şimdi ve burada (*hic et nunc*) bir var olma durumu göstermek demektir. İlk maddenin (*materia prima*) bunu tek başına, salt potansiyel haliyle başarmasına imkân yoktur. Bunun için maddeye başka bir kuvvetin yardımcı olması gerekir. Bunun için formun "bilme ilkesi" (*principium cognitionis*) olarak görünmesinin altında yatan neden budur.

Bütün bilgimizin duyulardan başladığını önesüren anlayışa göre maddenin bireyselliği form tarafından güvence altına alınmıştır. Madde form aracılığıyla aktüel varoluşunu kazanmaktadır. Bu kazanımda ortaya çıkan “bileşik varlık”ın, her iki tarafta da ilineklerini kendi başına taşıyacak herhangi bir yapıyı bulmak imkânsızdır. Bunların taşıyıcısı, iki tarafı da dengeleyen, belirlenmiş maddedir. Cins ve tür kısımları madde ve formdur. Bireyselin kısımları da “bu madde” ve “bu form”dur. Form ve madde, birleşmeleri sonucunda, duyusal algının konusu olacak bir nesnede ortak bir varoluş sergilerler. Forma bireyleşme imkânı sağlayan maddenin kendisinde, uzama sahip olduğundan parçalara ayrılabilme ve her bir parçasında aynı türsel özellikleri gösterme imkânı vardır.

Maddenin (burada *materia signata*) fizik gerçeklikte var olan en önemli özelliği “yer kaplama” olarak belirlenmektedir. Bu özelliği aracılığıyla madde ancak birtakım ayırt edilebilir özellikleri kendisinde toplayabilen bir yapı haline dönüşmektedir. Bilinmeyen özelliklere sahip *materia prima*’dan (*materia non signata*) *materia signata*’nın ortaya çıkmasını sağlayan “form”dur. Madde kesinlikle bir bilme ilkesi olarak değerlendirilemez. Form aracılığıyla belirlenmiş maddenin tanımı içinde yer alamaz. Böylece “öz”ün maddeye nüfuz edilemez yapısı korunmaya çalışılmaktadır. Duyulama olmaksızın fizik dünyaya ilişkin bilgi imkânsızdır. Tikel fizik nesnedeki “anlaşılabilir olanın” (etkin aklın soyutlama gücü) dokunulmazlığının garantisi için bir tek dayanak vardır: “Benzer benzeri bilir.”

Bireyselleşme ilkesi maddedir. Bilme söz konusu olduğunda, bireyselin madde ile olan ilişkisi en temel ve en önemli özelliktir. Duyuların ve duyulamanın bilmede önemi vardır. İmgelem ancak zaman ve mekâna bağlı var olanların imgelerini taşır. Bu görüş, deneyciliğin tipik bir göstergesidir. Bireyleşme ilkesinin madde olması, aklın upuygun nesnesi “anlaşılabilir form” (*species intelligibilis*) olduğundan, akıl, tikel fizik nesneyi doğrudan doğruya kavrayamaz. Bilmedeki ilk basamak olan duyulama, yeterli olmayan bir işleyiş halinde görünür. Bireyleşme ilkesi maddedir ve bu ilkenin söz konusu olabilmesi için zorunlu bir koşul (*sine qua non*) olması, onun deneye dayalı bilginin varlık nedenlerinden birisi olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bilginin oluşumu sürecinde var olanın bir tarafa bırakılmadan hesabının verilmeye çalışılması, dikkat edilmesi gereken bir yaklaşım biçimidir. Aristoteles’in kategorilerinin sadece varlığın belirlenmesine yönelik bir yapısı yoktur. Bunlar aynı zamanda bilme ile ilgili önemli özellikler taşır.